

Den här dagen...

Den 19 augusti 1772 genomförde Gustaf III, utan att en enda droppe blod utgöts, den statskupp som han uppmanad och uppmuntrad av den franska regeringen planerat och åstundat allt sedan sin kronprinstid och som skulle leda till införandet av 1772 års regeringsform.

Sedan hans faders Adolf Fredriks regeringstid hade kungen fråntagits all reell makt. Riksdagen lamslogs av partistriderna mellan hattarna och mössorna liksom av kampen mellan adeln och ofrälse. Finanserna var urusla. Främmande makter pumpade in pengar i syfte att kunna styra något av de stridande partierna. Gustafs upprepade tal till riksdagspartierna om försoning och ansvar för fäderneslandet hade varit helt verkningslösa.¹ Efter stor oro och tvekan hade han under året insett att han inte längre hade något

¹ Under hela frihetstiden hade det politiska livet i Sverige präglats av de långvariga och uppsplitande partistriderna mellan de två riksdagspartierna som slogs om makten: hattar och mössor. Hattarna var främst adelns parti, medan mössorna i första hand representerade de lägre stånden. Hattpartiet hade en kritisk inställning till den försiktiga fredspolitik som fördes av riksdagens ledare Arvid Horn, som styrde riksdagen under frihetstidens första skede fram till 1738. Hattpartiets medlemmar kallade Arvid Horn och hans anhängare för "mössor", vilket syftade på "nattmössor", då de ansågs föra en alltför försiktig och sömning utrikespolitik. En av hattpartiets främste ledare var greve Fredrik Axel von Fersen (1719 -1794), riksråd, fältmarskalk och en av den gustavianska epokens mest betydande personligheter, på grund av sin börd, sin enorma rikedom och sin politiska makt. Mössorna understöddes av England och Ryssland, medan hattpartiet sedan många år understöddes av Frankrike, som under lång tid givit Sverige betydande subsidier för att kunna upprätthålla maktbalansen i Norden. Frankrike hade emellertid undan för undan fått nog av de uppsplitande partistriderna och ansåg det inte längre lönt att ekonomiskt bistå ett av partierna och hotade med att dra tillbaka sina subsidier, vilka Sverige hade stort behov av. I stället önskade det franska hovet och utrikesdepartementet få slut på de fruktlösa striderna genom att bidra till att stärka kungamakten med att verkställa en statskupp i Sverige, men litade inte på den maktlystna drottningen Lovisa Ulrika och ansåg att hennes gemål Adolf Fredrik var för svag. Hoppet stod i stället till den franskälskande kronprinsen, vars intelligens och personliga egenskaper lovprisades av Sveriges sändebud i Paris, greve Gustaf Philip Creutz, som tidigt involverades i de hemliga revolutionsplanerna. Under våren 1772 blev Ludvig XV:s hemliga kabinettt mer övertygat än någonsin att endast en statskupp kunde rädda Sverige och uppmanade Gustaf III att "sätta maskinen i rörelse". Det var ett villkor för att subsidierna skulle betalas ut.

annat val än att ändra den politiska situationen genom en revolution för att öka sin kungamakt, göra slut på partistriderna och på främmande makters inblandning i Sverige.

Revolutionsförberedelserna intensifierades under sommaren 1772. Sverige, som då styrdes av mössorna, riskerade att hamna i beroende av Ryssland och planerna på en delning av Polen skrämde. Gustafs anseende i Europa, och framförallt i Frankrike, krävde att han vidtog en kraftfull åtgärd. Han fattade då beslutet att iscensätta sin "opera", som han av säkerhetsskäl benämnde statskuppen. Scenariot skulle börja i Finland, där huvudaktören skulle vara översten och friherren Jacob Magnus Sprengtporten. Därefter skulle följa en resning i Skåne, ledd av prins Carl, friherren Christoffer Toll och Abraham Hillichius. Statsvälvningen inleddes lyckosamt redan den 12 augusti genom att Toll med framgång uppviglade garnisonen i Kristianstad.

Pehr Hilleström, Gustaf III innan revolutionen började

Dagen före Gustafs statskupp, således tisdagen den 18 augusti, kom underrättelsen att Sprengtporten gjort sig till herre över Sveaborg, vilket var startskottet för revolutionen. Låtsande stor oberördhet, men i högsta grad medveten om att såväl hans kungamakt som liv stod på spel, gick Gustaf på kvällen på operan och såg repetitionen av *Thétis och Pélée*, den första operan på svenska språket. På natten underrättade han sin bror Carl och den franske ambassadören Vergennes om att han

påföljande dag hade för avsikt att genomföra en statskupp eller revolution, som han föredrog att kalla den. På morgonen den 19 augusti red Gustaf ut i staden. Kring sin vänstra arm hade han bundit en vit bindel som tecken på samling. Han började med att kalla in officerare och underofficerare till högvaktssalen, där han höll ett medryckande tal om Sverige och om hur farlig framtiden såg ut för landet. Han slutade talet med: "Vill ni följa mig som edra förfäder följde Gustaf Vasa och Gustaf Adolf, så vill jag våga liv och blod för er och fäderneslandets räddning". Det blev tyst några sekunder, innan någon med hög röst utropade: "Vi vågar liv och blod till Ers Majestäts tjänst." Efter detta hördes ett enhälligt "Ja!" från de övriga. Sedan trupperna svurit trohetsed, begav sig Gustaf till ständerna och höll ett mästerligt tal, i vilket han deklarerade att han hade för avsikt att göra slut på anarkin och återställa landets frihet. Han avstod från envælde och ansåg som sin största ära att få vara den främste medborgaren hos ett fritt och rättskaffens folk. Riksrådet satt under tiden inlåst på sitt sammanträdesrum, medan det sekreta utskottet upplöstes och tog till flykten. Kungens medsvurna tog snabbt kontrollen. De förnämsta riksdagsmännen sattes under bevakning. Därefter red kungen ut i staden och stadsborna som förstått vad som hänt hälsade honom med jubel. De personer som knöt en vit bindel runt armen symboliserades som kungens vän. Stockholms borgare hurrade och sjöng Bellmans nykomponerade "Gustafs skål, den bästa kung som jorden äger".

Gustaf genomförde således sin revolution den 19 augusti, under en enda dag, med en febril verksamhet från morgon till kväll, utan våld och utan att någon kom till skada. Händelsen gav eko i hela Europa. Den unge löjtnanten och baronen Carl Gustaf von Liewen skickades snarast som sändebud till Paris för att rapportera nyheten. Den 17 september anlände han till den franska huvudstaden med den vita bindeln runt armen. Han mottogs som en hjälte i salongerna och vid hovet i Versailles, där en fullständig glädjeyra utbröt. Gustaf var den monark som skulle förverkliga en upplyst furstes ideal. Sveriges minister i Paris, Gustaf Philip Creutz, skriver lycklig, stolt och lättad till sin kung den 20 september i följande ordalag:

Jamais personne n'a été accueilli ici comme le Baron de Liewen l'a été, tout le monde vient le voir et l'entendre raconter les merveilles de cette heureuse journée où Votre Majesté délivra son peuple. Les Parisiens partagent notre ivresse, et c'est la première fois que la cour et la ville ont été d'accord.²

(Aldrig har någon fått ett sådant mottagande här som baron von Liewen. Alla kommer för att träffa honom och höra honom berätta om allt fanstastiskt som hände den dag då Ers

² Marianne Molander Beyer, Gustaf Philip Creutz, *Comte de Creutz, La Suède et les Lumières, Lettres de France d'un Ambassadeur à son Roi (1771-1783)*, Michel de Maule, Paris, 2006, s. 76.

Majestät befriade sitt folk. Parisarna delar vårt glädjerus, och det är första gången som hovet och staden är eniga).³

Creutz bad den store Voltaire skriva en hyllningsdikt, vilket denne också gjorde. Dikten börjar: "Jeune et digne héritier du grand nom de Gustave, sauveur d'un peuple libre et roi d'un peuple brave".⁴ (Ung och värdig arvtagare till det stora namnet Gustaf, räddaren av ett fritt folk och kung över ett modigt folk.)

Två dagar efter statskuppen kallades ständerna till rikssalen. Laddade kanoner pekade mot dem då de kom. Gustaf hade nu övertaget och överlämnade en ny lag som gjorde kungamakten starkare. Kungen förklarade, att eftersom han inte stod ut med "den olidliga aristokratiska despotismen" skulle en ny författning nu gälla.

Lagen blev enhälligt antagen och kallas för 1772 års regeringsform. I korthet innebar denna att kungamakten stärktes och en maktindelning mellan riksdag och konung kom till stånd igen efter Frihetstidens ständervälde.

Marianne Molander Beyer, vice ordförande, docent vid Göteborgs universitet

³ Marianne Molander Beyer, *Gustav Philip Creutz, Dikter och brev*, tillsammans med Horace Engdahl, Svenska Akademiens klassikerutgåva. Atlantis, 2010, s. 189.

⁴ Molander Beyer (2006), s. 82-83.